

5. Семен Г. Я. Функционирование парадокса в контексте. *Фразеологическая семантика в парадигматике и синтагматике*: сборник научных трудов. Москва, 1984. Вып. 226. С. 189–202.

6. Сологуб Н. Поняття «індивідуальний стиль письменника» в контексті сучасної лінгвістики. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Слов'янська філологія*. Чернівці : Рута, 2001. Вип. 117–118. С. 34–38.

7. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя : ЗДУ. 2002. 351 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. ПЧ: Гуцало Є. Позичений чоловік. Твори в п'яти томах. К. : Дніпро, 1997. Т. 3. С. 147–460.

2. ПЖФ: Гуцало Є. Приватне життя феномена. Твори в п'яти томах. К. : Дніпро, 1997. Т. 4. С. 5–394.

3. ПП: Є. Гуцало. Парад планет. Євген Гуцало. Твори в п'яти томах. К.: Дніпро, 1997. Т. 4. С. 395–685.

УДК 81'373.423

ВИЯВ БАГАТОЗНАЧНОСТІ ТА ОМОНІМІЇ З-ПОМІЖ СУКУПНИХ ЛЕКСЕМ

І. Р. Домрачева

Запропоноване дослідження є продовженням попередніх розвідок щодо аналізу сукупних одиниць. Однак є певні моменти, про які хочеться зауважити і про які зовсім мало зазначено у науковій літературі.

У мові є лексеми, у яких значення сукупності виявляється у зв'язку з розщепленням багатозначного слова. Як свідчать спостереження, значна кількість субстантивів (власне сукупних лексем) репрезентують сукупне значення на другому, третьому або й на сьомому рівнях. Такі лексеми займають периферію функційно-семантичного поля (ФСП) сукупності, оскільки семантика сукупності в них виражена вторинно. Кожне багатозначне слово становить сукупність кількох значеннєвих одиниць, або лексико-семантичних варіантів [2, с. 134]. При поєднанні останніх встановлюються ієрархічні відношення. Розрізняються головні (стрижневі, домінантні) значення та похідні, які семантично залежать від номінативного. Наприклад, у слові *випуск* – домінантною семою є значення – «дія за значенням *випускати*» (1, 3, 4). Друге і четверте значення – 2. «Сукупність виробів, виготовлених одночасно і за одним зразком»; 4. «Група осіб (учнів, студентів), що закінчили навчальний заклад одночасно» – є похідними лексико-семантичними варіантами ядерного несукупного значення, семантично зв'язані із периферійними значеннями дієслова *випускати* (3, 4). А в межах однієї частини мови перебувають у складі двох лексико-семантичних груп: «Назви певної кількості виробів, предметів, виготовлених одночасно і за одним зразком» та «Сукупність осіб, що одночасно продовжують або закінчили навчання».

Явище, коли сукупне значення іменника займає іншу – другу позицію, інколи пояснюється тим, що лексема є похідною, утворена, наприклад, від дієслова. Першим значенням такого субстантива є абстрактне поняття, похідне від дії, процесу. Зазвичай, такі лексеми позбавлені множини, бо не співвідносні з конкретними речами. Здатність утворювати множину абстрактні іменники набувають лише при конкретизації їхнього значення, а також при вживанні їх в експресивній функції [4, с. 34]. Відомо, що деякі

дослідники, наприклад, розглядають збірні іменники в колі абстрактних на тій підставі, що основу їхнього лексичного значення становить абстрактне поняття сукупності і збігається низка словотворчих і граматичних показників [4, с. 35]. Щодо вторинної позиції сукупної лексеми висловився і О. О. Потебня, вважаючи збірність вторинною відносно абстрактності. Учений констатує, що абстрактність може породити збірність, коли цю властивість, якість можна прикласти до багатьох однорідних предметів або осіб: «... за початкову точку відліку чи взірць можна взяти випадки, коли якість, що розуміється як особина (особа), яка належить іншій особині, слугує символом багатьох, яким притаманна якість особин» [1, с. 36].

Одним із критеріїв поповнення значень є переосмислення, перенесення на основі подібності, схожості ознак, дій, явищ, процесів. Інколи ці переносні значення бувають сукупними, а іноді виражають одиничність чого-небудь. Однак завдяки формуванню багатозначності засобами метафори, метонімії тощо з'являються лексеми з двома і більше значеннями, серед яких присутнє і сукупне, що пояснює наявність у нашій роботі відповідних позначок поряд з іменниками чи іншими носіями сукупності: *малина* – 1. «Багаторічна чагарникова ягідна рослина з кисло-солодкими ягодами, звичайно темно-червоного кольору»; 2. збірн. «Ягоди цієї рослини» (СУМ, т. IV, с. 607).

Кількість сукупних значень у лексемі може бути довільною. Вони можуть поєднуватися в одну лексико-семантичну групу (ЛСГ) або в різні відповідно до застосування. Якщо змоделювати співвідношення сукупних і несуккупних значень у мові, то можна скласти такі структурні схеми полісемічних слів:

1) $A_x + B_x$ або $B_x + A_x$; 2) $NA_x + NB_x$ або $NB_x + NA_x$; 3) $NA_x + B_x$ або $B_x + NA_x$; 4) $A_x + NB_x$ або $NB_x + A_x$, де A – лексема з несуккупним значенням (несуккупне значення); B – сукупне значення; x – кількість одиниць (значень), яка може бути довільною; N – кількість ЛСГ.

У цих схемах не враховується розташування значень у словниковій статті. Метою є виявлення, аналіз сукупних значень і їхніх різноманітних типів. Сукупні і несуккупні значення іноді чергуються. Існують лексеми, які містять тільки сукупне значення: *поїзд* – 1. «Ряд з'єднаних між собою залізничних вагонів, що рухаються з допомогою локомотива»; 2. «Ряд візків, саней, що їдуть в одному напрямку» – B_2 .

До I групи належать: *кухня* – 1. нес. – «Спеціально пристосоване приміщення з піччю, плитою і т.ін. для готування їжі»; 2. «Набір страв, харчування» – $A + B$; *караул* – 1. «Те саме, що варта»; 2. «Вигук: рятуйте, гвалт» – $B + A$; *санкція* – 1. нес. «Затвердження чого-небудь вищою інстанцією»; 2. сукуп. – юр. «Заходи впливу, покарання за порушення закону»; 3. сукуп. – ек. «У кредитних відносинах – заходи впливу, застосовувані банком до порушників фінансової або кредитної дисципліни» – $A_x + B_x - A + B_2$; *дружина* – 1. «Одружена жінка щодо до свого чоловіка»; 2. «Одружений чоловік щодо своєї жінки»; 3. «Група, загін, добровільне об'єднання людей, створене з якоюсь метою»; 4. «У стародавньому Римі – збройний загін, що становив постійну військову силу князя і брав участь в управлінні князівством» – $A_x + B_x - A_2 + B_2$.

До II групи належать: *курс* – 1. «Напрямок руху, шлях (судна, літака і т.ін.)»; 2. перен. «Основна настанова, напрям (у політиці)»; 3. «Систематичний виклад основ якої-небудь науки або її частини у вищій школі, а також підручник, що являє собою такий виклад»; 4. «Закінчений цикл навчання, його обсяг і час, за який цей цикл навчання відбувається» – *Незабаром він знов займає перше місце і вже не кидає його за весь гімназійний курс* (М.Коцюбинський); 5. «Рік, ступінь навчання (у вищому і середньому спеціальному закладі)»; 6. «Закінчений ряд, цикл лікувальних процедур»; 7. «Вартість цінних паперів, установлювана спеціальними державними нормативними актами» – $NA_x + NB_x - 5A_5 + 2B_2$; *команда* – 1. «Короткий наказ командира за встановленою формою»; 2. «Керівництво якою-небудь військовою командою; командування»; 3. «Невелика військова частина, виділена в окрему одиницю або сформована для якогось призначення»; 4. «Екіпаж судна, особовий склад його»; 5. «Спортивний колектив на чолі з капітаном»; 6. «Група людей,

що виконує якусь роботу» – $NA_x + NB_x - 2A_2 + 2B_4$; *зміна* – 1. «Перехід, перетворення чого-небудь у щось якісно інше; змінювання»; 2. «Заміна кого-, чого-небудь кимось, чимось іншим»; 3. «Частина доби, протягом якої одна група людей виконує певну роботу і змінюється іншою, коли минає час»; 4. «Група людей, які виконують одночасно певну роботу»; 5. «Молоде покоління, що має змінити старших»; 6. «Комплект одягу, білизни, який міняють час від часу» – $NA_x + NB_x - 3A_3 + 3B_3$; *клас* – 1. «Сукупність предметів, явищ, що мають спільні ознаки, однакові якості; розряд, категорія»; 2. «Визначення групи людей»; 3. «Підрозділ початкової, середньої школи або гімназії, що охоплює учнів одного року навчання та одного рівня знань» // «учні такого підрозділу»; 4. «Кімната в школі»; 5. «Міра якості, рівень чого-небудь»; 7. «Дитяча гра» – $NB_x + NA_x - 2B_3 + 4A_4$.

До III групи належать: *комісія* – 1. «Група осіб, який доручено розв'язувати певні питання»; 2. «Орган державного управління, який виконує певні функції»; 3. «Доручення, яке пов'язане з купівлею (продажем), за виконання якого встановлюється певна винагорода» – $B_x + NA_x - B + 2A_2$; *ремісництво* – 1. «Заняття ремеслом» (у 1 значенні); 2. перен. «Робота за шаблоном, без творчої ініціативи»; 3. збірн. «Ремісники» (у 2 значенні) – $NA_x + B_x - 2A_2 + B$; *експедиція* – 1. «Відправлення, розсилання товарів, кореспонденції»; 2. «Установа або відділ установи, підприємства, що відає відправленням, розсиланням товарів, кореспонденції»; 4. «Подорож, поїздка, відрядження групи людей, загону з спеціальною метою, завданням»; 5. «Група, загін людей, що здійснюють подорож, поїздку, відрядження з спеціальною метою, завданням» – $NA_x + B_x - 3A_3 + B_2$.

IV групу утворюють: *обслуга* – 1. «Група людей, що обслуговує певний об'єкт»; 2. «Військова група, що обслуговує гармату, міномет т.ін.»; 3. рідко = «обслуговування» – $NB_x + A_x - 2B_2 + A$.

Другий рівень периферійності складають слова, які є сукупними внаслідок виникнення омонімічних форм і перебувають в омонімічному зв'язку з несуккупними лексемами. За семантичною структурою і співвідношенням систем своїх форм омоніми різко відмежовані один від одного. Їх значення якісно відрізняються від взаємопов'язаних основного і похідного [2, с. 150]. Віддаленість сукупного значення з погляду специфіки денотата, втрата ним відношення мотивації дає змогу кваліфікувати відповідне слово як омонім до інших несуккупних значень [Там само]. Необхідно також додати, що подібно до лексико-семантичних варіантів багатозначних слів значення омонімів конкретизується в контексті [2, с. 155]. На наш погляд, омоніми належать до слів з неозначеною множинністю: *бабка*⁷ – «купка складених на полі снопів жита, льону і т.ін.» – *Свіжовибраний льон вручну в'язали в снопи і розставляли їх у бабки для просушування* (З газ.). Перше значення цього субстантива – «Те саме, що *баба* – мати батька або матері». Залежно від часу виникнення нового значення у слова місце розташування сукупного значення у ряді словникових значень може змінюватися: на початку, всередині чи вкінці. Сукупна лексема *бабка*⁷ займає сьому позицію, після якої ще є слово з несуккупним значенням – *бабка*⁸ – «петелька, на яку застібають гаплик».

Отже, у сучасній українській мові значення сукупної дискретної множинності містять ті лексеми, у яких сема сукупності, єдності виступає стрижневою, домінантною. У такому разі на першому місці перебуває якісний критерій виокремлення субстантивів серед інших іменників з неозначеною множинністю.

Література

1. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Москва: Просвещение, 1968. Т. 3. 552 с.
2. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. Київ: Вища шк., 1997. 494 с.
3. Словник української мови: В 11 т. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
4. Томіліна Г. Я. Семантичні та структурно-граматичні особливості збірних іменників. *Укр. мова і літ. в шк.* 1971. № 4. С. 32–36.